

blo te podrobno opisuje članove triju obitelji Bolmarcich koji su bili, zajedno s pripadnicima još nekoliko pučkih obitelji, gotovo pet stoljeća aktivno prisutni u povijesti Cresa i uključeni u njegov politički i društveni život.

Tarcisio Bommarco rođen je 1938. u Cresu. S nepunih deset godina sa svojom obitelji napušta otok i odlazi u Italiju, gdje se školuje i naposljetku stječe diplomu kapetana duge plovidbe u Trstu, a 1963. seli se u Švedsku. Ovom se monografijom simbolički vraća svom rodnom mjestu, a istražujući prošlost Cresa traži i otkriva svoje korijene, podrijetlo svoje obitelji. Sam autor na početku knjige navodi da je prisilan gubitak kontakta s vlastitim korijenima ujedno i gubljenje jednoga dijela identiteta. Osjećaj nepripadanja, koji je stalno prisutan u onoga koji je proživio dramu egzila, nije onemogućio autora da svoje istraživanje ne temelji samo na emocijama već i na bogatoj znanstvenoj literaturi i dugogodišnjem arhivističkom istraživanju. Rezultat je vrijedna monografija i neprocjenjiv poklon otoku i gradu Cresu.

Vanessa Toić

Ljubinka Toševa Karpowicz, *Masonerija, politika i Rijeka (1785. – 1944.)*, Rijeka: Državni arhiv u Rijeci, 2015., 253 str.

Brojne istaknute ličnosti koje su oblikovale društveni, gospodarski i politički život u Rijeci između sredine 18. i sredine 20. stoljeća povezivalo je to što su bile članovi masonskih loža. Ljubinka Toševa Karpowicz istražila je veze između politike i masonerije u Rijeci između 1785. i 1944., u razdoblju u kojem se politički status Rijeke više puta mijenjao, a usporedno s tim promjenama mijenjali su se i oblici masonerije. Odmah u „Predgovoru“ (5-14) autorica ističe probleme koji prate istraživanja ovakve i sličnih tema. Naime, budući da se masonsko bratstvo, prije svega, pridržava načela tajnosti, vrlo je teško doći do dokumenata i drugih izvora koji bi istraživaču olakšali posao, što nalaže posebnu opreznost kako bi se izbjegao senzacionalizam, nerijetko prisutan u djelima o slobodnom zidarstvu.

Prije početka razrade teme autorica iznosi neke značajke istraživanja i postavlja pitanja o povezanosti politike i masonerije u Rijeci, navodeći kako je riječki *Corpus separatum* reprezentativan predložak za istraživanje ove

teme jer je riječ o lučkom gradu na malom geografskom prostoru, gdje se istaknute ličnosti međusobno poznaju, gradu podložnom čestim političkim promjenama kojima se lokalna masonerija morala stalno prilagođavati.

Razrada teme kreće poglavljem „Prosvijećeni apsolutizam u Austriji“ (15-64). U razdoblju vladavine carice Marije Terezije osnovana je prva masonska loža u Beču, u koju su ušli članovi iz svih dijelova države i koja se zatim širila dalje. Opisuje se kako se masonstvo proširilo među vojnim časnicima, visokim i niskim plemstvom te građanstvom pa čak i među crkvenim velikodostojnicima, iako je to Katolička crkva zabranjivala. Marija Terezija njihov je rad zabranila, a njezin sin Josip II. naredio je njihovu registraciju, što ih je učinilo vidljivijim i lakšim za nadziranje.

Nakon toga se autorica okreće Rijeci koja je, zbog toga što je proglašena slobodnom lukom 1719., prerasla u važno trgovačko središte u sjevernom Jadranu, da bi 1779. bila predana na upravljanje Ugarskoj kao *Corpus separatum* (zasebno tijelo). Iz toga vremena autorica ističe važnost katastarske knjige grada iz 1785. godine. Kroz podatke iz katastra autorica opisuje političke i gospodarske prilike u Rijeci krajem 18. st. pa tako saznajemo tko je upravljao Rijekom, tko je ondje živio, čime su se stanovnici bavili, tko su bili vlasnici nekretnina i tvornica, koje su vjerske zajednice djelovale na području Rijeke itd. Povećana gospodarska i politička važnost grada i luke bila je razlog doseljavanja etnički mješovitoga stanovništva u grad, čime su dolazile i nove ideje i utjecaji. Autorica navodi kako je najstarija poznata masonska loža utemeljena u krugu rafinerije šećera, a njezini su članovi bili Francuzi i Belgijci zaposleni u tvornici. Drugi su masonski utjecaji dolazili preko riječkih guvernera koji su pripadali ugarskom plemstvu i koji su imali svoje političke razloge djelovanja unutar bratstva. Nadalje se autorica posvećuje pitanjima položaja Rijeke, koji se kao tema pojavljuje na saboru ugarskih staleža, i jednom dokumentu nepoznatoga autora kojim se predlagao drugačiji pravni položaj Rijeke. I u tim su prilikama neki od glavnih aktera bili masoni.

„Masonerija u Rijeci u vrijeme Ilirskih pokrajina i restauracije“ (65-86) naziv je drugoga poglavlja, u kojemu se autorica bavi prilikama u Rijeci tijekom francuske vladavine, koja je dovela i francusku masoneriju u Ilirske pokrajine. Član je te lože bio riječki poduzetnik i trgovac Andrija Ludovik Adamić, čije je djelovanje obilježilo jedan dio riječke povijesti. Autorica opisuje njegove interesne i masonske veze s britanskim konzulom Johnom

Leardom te grofom i vojskovođom Lavalom Nugentom s kojima je radio na protufrancuskoj politici. Negdje u to vrijeme u Rijeci je možda djelovala i loža zabranjenoga masonskoga reda Melissino, navodi autorica te istražuje mogućnost da je stanovnik Rijeke Grk Georgije Melissino, čije djelovanje u Rijeci otvara brojna pitanja, možda bio pripadnik toga reda.

Sljedeće poglavlje „Reinkorporacija Rijeke do nagodbe 1867. godine“ (87-110) počinje opisom prilika u Rijeci koja je, nakon što su je Francuzi napustili, bila u vrlo teškom gospodarskom položaju jer je u prethodnom razdoblju plaćala visoku kontribuciju. Autorica zatim naglašava dolazak britanske masonerije, ističući povratak nekadašnjega konzula Learda koji je, još od prije, povezan s Adamićem i drugim masonima poput Lavala Nugenta. Članove te lože povezuju, prije svega, zajednički interesi u gospodarskim aktivnostima kao što je izvoz drvene građe iz Gorskoga kotara u Britaniju. Navode se i druge aktivnosti i poslovi Adamića, čije se veze protežu sve do Metternicha, a on sam biva izabran za zastupnika Rijeke na saboru u Požunu 1825. godine. Autorica ukratko predstavlja razdoblje od revolucije 1848. do sklapanja Austro-ugarske nagodbe 1867., vrijeme u kojemu je Rijeka bila dio hrvatskih zemalja. Tada su naime aktivnosti masonerije zamrle, a Rijeka gubi svoju autonomiju, čime je gradski patricijat izrazito nezadovoljan pa se njihovi predstavnici ne pojavljuju na hrvatskom saboru 1861. godine.

Na početku se poglavlja „Masonerija i Rijeka u vrijeme Dvojne Monarhije“ (111-154) autorica bavi mađarskom političkom emigracijom zato što je dio nje pripadao raznim masonskim ložama. Zatim opisuje kako su neki od emigranata, nakon povratka u Ugarsku, u suradnji s nekim stanovnicima Rijeke odigrali važne uloge pri razrješavanju statusa Rijeke koja je pri sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe takozvanom Riječkom krpicom definirana kao zasebno tijelo pod izravnom upravom Ugarske.

Novo je razdoblje riječke povijesti u velikoj mjeri obilježeno ulogom ugarske masonerije koja se razbukovala u vremenu nakon Nagodbe. Autorica se zatim posvećuje opisivanju procesa modernizacije koji je zahvatio Rijeku u zadnjoj trećini 19. st., a tijekom kojega su Rijekom upravljali brojni guverneri, pripadnici mađarskog plemstva. Gotovo je sve to vrijeme gradonačelnik Rijeke bio unuk Andrije Adamića, također mason, Giovanni de Ciotta, dok je Ugarskom upravljala Liberalna stranka. Opisuju se nadalje glavni infrastrukturni projekti, poput dovršetka izgradnje željeznice prema Rijeci, izgradnje moderne luke sa skladištima za izvoz poljoprivrednih proizvoda

iz Ugarske, izgradnje trgovačke flote namijenjene pomorskom prijevozu, ali i proces urbanizacije čiji je cilj bio izgradnja zdanja za smještaj nove administracije.

Nakon toga obrađuje se masonska loža Sirius, koja je osnovana 1901. i čije je osnivanje bilo objavljeno u glasilu Simboličke lože Ugarske, središnje masonske udruge u Ugarskoj. Autorica opisuje njezin brz razvitak i infiltraciju njihovih članova u lokalne političke strukture i udruženja. U svakom je novom izboru općinskoga predstavništva bilo više članova Siriusa. Nadalje se navodi kako je ta loža imala vrlo dobre odnose s drugim ložama i vrlo dobru financijsku situaciju pa su krenuli u izgradnju Kuće Sirius. Kako su brojni pripadnici Siriusa bili i članovi prougarske Autonomne lige, koja je na izborima pobijedila Autonomističko udruženje budućega predsjednika vlade Slobodne Države Rijeke Riccarda Zanelle, autorica nudi moguće objašnjenje da je Autonomna liga bila samo svjetovno ime za najaktivnije članove lože, tzv. fjumansku kastu čiji će članovi, uz korištenje različitih ideologija i praksi, a sve u cilju održanja političkoga utjecaja, obilježiti političke događaje u Rijeci sve do 1924. godine.

U poglavlju „Talijanska masonerija i riječko pitanje od primirja (3. XI. 1918.) do Rapallskog ugovora (12. XI. 1920.)“ (155–172) razmatraju se prilike u Rijeci tijekom toga turbulentnoga razdoblja, koje je svakako obilježila avantura Gabrielea D’Annunzija, a kojom se autorica posebno ne bavi jer je tu temu obradila u zasebnoj knjizi *D’Annunzio u Rijeci. Mitovi, politika i uloga masonerije* (Rijeka 2007.). Promjenom se političkih prilika mijenja i položaj masonerije pa se objašnjava kako je talijanska masonerija preko dva svoja reda (Veliki orijent Italije i Velika loža Italije) počela uspostavljati veze i utjecati na složene riječke političke prilike u koje će se uključiti novi politički akteri, mnogi od njih pripadnici masonskih loža – bilo već postojeće lože Sirius ili nove lože Italia nuova, koja je okupljala aneksioniste sklone pripajanju Rijeke Italiji.

U kratkom se razdoblju Slobodne Države Rijeka, koje se obrađuje u poglavlju „Talijanska masonerija i Riječka država“ (173–194), nastavljaju političke borbe za Rijeku koje će na kraju dovesti do pripajanja Rijeke Italiji početkom 1924. godine. Autorica opisuje događaje koji su tome prethodili, poput državnoga, odnosno fašističkoga udara na autonomaša i predsjednika vlade Riječke Države Riccarda Zanelle te objašnjava ulogu masonerije u tim događajima, posebno pridajući pozornost loži Italia nuova.

„Politička aktivnost riječkih masona nakon pada fašizma“ (195-202) naziv je posljednjega poglavlja. Razdoblje je fašizma preskočeno jer su fašisti masoneriju stavili izvan zakona 1925., tako da su samo neki od istaknutih riječkih masona nastavili aktivno djelovati u društvu, dok su se mnogi drugi politički pasivizirali. Nakon pada fašizma i kapitulacije Italije, autorica ističe buđenje aktivnosti autonomaša i opisuje pojavu pokreta liburnista Giovannija Rubinicha, koji je imao za cilj stvaranje nove riječke države koja bi bila pod njemačkim protektoratom, no sve je to ubrzo propalo. Taj pokušaj autorica ocjenjuje riječima: „S pokretom *liburnista* propao je posljednji pokušaj riječkih masona da se vrate u politiku i putem toga vrate u život svoju »malu državu« u kojoj su bili svemoćni.“

Na kraju se knjige nalazi zaključak na hrvatskom i engleskom jeziku, biografije 17 spominjanih riječkih masona, rječnik u kojemu se objašnjavaju neki masonski termini, nekoliko priloga, među kojima je i izvještaj američkoga konzula o padu vlade Slobodne Riječke Države, kazalo osobnih imena, kazalo loža i redova te popis literature.

Ovom se knjigom upotpunjuje pogled na riječku prošlost. Neke pojave, procesi i događaji dobivaju drukčiji smisao ako im se pridoda masonska podloga. Knjiga obiluje mnoštvom podataka i ličnosti, ali zbog nedostatka dokumenata ostavlja brojna otvorena pitanja o suodnosu masonerije i politike u Rijeci tijekom istraživanoga razdoblja, a što poziva na daljnje istraživanje ove teme o kojoj se zasigurno još mnogo toga može otkriti.

Mirjan Flego

Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri (1860-1907)*,

prevela Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb: Srednja Europa, 2014., 262 str.

Antoni Cetnarowicz, uvaženi poljski povjesničar i profesor Jagelonskoga sveučilišta u Krakovu primarno je područje svojega znanstvenog interesa usmjerio na povijest Srednje i Jugoistočne Europe u devetnaestom stoljeću. Posebice je vrijedan njegov višegodišnji rad i značajan prinos proučavanja hrvatske povijesti u složenom vremenskom isječku hrvatskoga nacionalnog pokreta na prostoru Istre i Dalmacije. U nakladi je izdavačke kuće Srednja Europa 2014. objavljeno hrvatsko izdanje njegove monografije *Odrodzenie*